خوتەن ئىسلام ھاكىمىيىتىنىڭ رەئىسى — مۇھەممەدنىياز ئەلەم ئاخۇنۇم

ھاجى ئەكبەر مۇھەممەدنىياز

ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك، خوتەن تەكلىماكان چۆلىنىڭ ئەڭ چەت ياقىسىغا جايلاشقان يۇرت. خەلق ئەينى چاغلاردا زامانىنىڭ ئەڭ قالاق قاتناش ۋە خەۋەرلىشىش ۋاستىلىرىدىنمۇ مەھرۇم بۇلۇپ، مائارىپ، ساقلىقنى ساقلاش دېگەنلەردىن خەۋەرسىز ئىدى. مىللىي تەڭسىزلىك ئەۋجىگە چىققان بۇلۇپ، مانجۇلارنىڭ قالدۇقلىرىدىن بولغان خىتاي ھۆكۈمران سىنىپى يەرلىك خەلقنى دەھشەتلىك زۇلۇم بىلەن ئىدارە قىلىشتىن تاشقىرى ئۇلارنى نادان قالدۇرۇپ يېڭىلىقتىن ئۆلگۈدەك قورقۇپ ئۇنى ھامان ئۇجۇقتۇرغان، ئىجتىمائى ھاياتتا قالاقلىق ۋە خۇراپاتلىق ھۆكۈم سۈرگەن، يۇقىرى تەبىقىدىكى ئەمەلدارلارنىڭ قولچومىقى بولغان، بەگ، چوڭ يەر ئىگىلىرى ۋە دىننى مۇتەئەسسىپ ئىمتىيازلىق كىشىلەر خەلقنى ئېزىشكە ئۈزىنىڭ خوجايىنلىرىدىن كېيىن قالمىغان، ھەر بىر ئامبال ئۆز ئالدىغا بىر ھۆكۈمەت بولۇۋالغانىدى.

خوتەن ھىندىستان ۋە ئافغانىستانغا يېقىن بۇلۇشتەك جۇغراپىيەلىك ئالاھىدىلىكى بۇ رايونغا سودا تىجارەت ۋاستىسى بىلەن دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدىكى يۈز بىرىۋاتقان يېڭىلىقلاردىن (ئاساسلىقى گېزىت ـ ژۇرناللار ئارقىلىق) خەۋەر تېپىشىغا سەۋەب بولدى. بۇ بىر قىسىم كىشىلەردە خەلقنى مائارىپ جەھەتتىن ئاقارتىش تەشەببۇسلىرىنى مەيدانغا كەلتۈردى. بۇ كىشىلەر، ئومۇمەن ياش مۇدەرىسلەر ۋە تالىپلار، يەنى دىننى مەكتەپ ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. چۈنكى خەلق ئىچىدىكى ساۋاتلىقلارمۇ شۇلار ئىدى. مەدەنىي ئاقارتىش ئۇرۇنلىرى ۋە مەكتەپلەرنىڭ يوقلىقىدىن خەلقنىڭ ئىلىم ـ بىلىم ئېلىش مەركىزى بۇ دىننى مەدرىسلەر بىلەنلا چەكلىنىپ قالغان. ھۆكۈمرانلار باشقۇرۇشىدىكى شۆتاڭ مەكتەپلەر بولسا پەقەت ھۆكۈمرانلارغا سادىق بەگ ـ لاۋيى يېتىشتۈرۈش كۇرۇسلىرىدىن ئىبارەت ئىدى، خەلق بۇنىڭدىن بەك نەپرەتلىنەتتى.

جاھالەت ئىچىدىكى مەھكۇم خەلق مۇستەبىت زالىم ھۆكۈمرانلارنى خىتاي مىللىتىنىڭ ۋەكىلى دەپ چۈشەنگەن. چۈنكى، ئۇلار كۆرگەن ۋە بىلگەن خىتايلار ئەنە شۇ زالىملار ئىدى. مەسىلەن، خوتەندىكى خىتايلار سېپىل ئالدىدىكى بىر قانچە ئائىلە گۆرۈكەش، جازانىخور تىجارەتچى خىتاي ۋە ئاندا ـ ساندا سېپىل ئىچىدىن تاشقىرىغا چىقىپ خەلققە بالايى ئاپەت ياغدۇرۇلغان چېرىكلەردىن ئىبارەت ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئىچىدە ئومۇمەن خىتايلارغا قارشى بىر ئۆچمەنلىك ئەۋج ئالماقتا ئىدى.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈندىن ـ كۈنگە ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتقان ئالۋاڭ ـ سېلىقلار خەلق نۇپۇسىنىڭ يۈزدە توقساننى تەشكىل قىلغان ئاجىز ۋە ئوتتۇراھال دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشىنى چىدىغۇسىز ھالغا كەلتۈردى. ھۆكۈمرانلار بىر قات ئالۋاڭ قويسا ئۇلارنىڭ قول چۇماقلىرى بۇنى ئون قات قىلىپ خەلقتىن ئالاتتى، بۇنى «خاننىڭ ئەمىرى»، «خاننىڭ ئەسكەرلىرى ئۈچۈن» دەپ كۆرسىتەتتى، خىتايلارغا ئالۋاڭ ـ سېلىق يوق ئىدى. يەرلىك خەلققە ئادالەتسىزلىك كۆزى بىلەن مۇئامىلە قىلىناتتى. مانا بۇ ئەھۋال مۇتلەق كۆپچىلىك خەلق ئىچىدە خىتايلارغا بولغان ئۆچمەنلىك ھېسىياتىنى ياراتقانىدى.

يۇقۇرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك بىر قىسىم ياش تالىپ ۋە مۇددەرىسلەردە يېڭىچە بىلىمگە ئىنتىلىشلەر باشلاندى. بۇ ئىش بۇلۇپمۇ ھەج قىلىش ئۈچۈن ئەرەب ئەللىرىگە بېرىپ كەلگەنلەردە ئەكىس ئەتمەكچى ئىدى. ئۇ زامانلاردا ھەجگە بارىدىغان يول روسىيە ـ تۈركىيە يولى بولۇپ كەلگەن. قەشقەردە 1913 ـ يىلىدا ئابدۇقادىر داموللام باشچىلىقىدا «مەتلەئۇل ھىدايەت» ناملىق بىر تەشكىلات قۇرۇلدى. بۇنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى زامانىۋى مائارىپنى قانات يايدۇرۇش ئىدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر، خوتەن، كۇچا ۋە تۇرپان قاتارلىق جايلاردا مەكتەپلەر قۇرۇلدى. بۇ مەكتەپلەر شەھەردىكى بىر قىسىم باي ـ سودىگەر ۋە قوشۇمچە تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان يەر ئىگىلىرىنىڭ ياردىمىگە تايانغان. ئوقۇغۇچىلىرىمۇ ئاساسەن شۇلارنىڭ بالىلىرى ئىدى. دەرسلەردىن تىل ـ ئەدەبىيات، ماتېماتىكا ۋە شېئىر ئاساس قىلىناتتى. بۇ مەكتەپلەرگە تۈركىيىدىن خۇسۇسى مۇئەللىملەر كەلتۈرۈلگەن. ئەھمەت كامال ۋە ئىسمائىل ھەققى ئىسىملىك مۇئەللىملەر شۇ چاغدا مەكتەپلەردىكى بالىلارنى ئوقۇتۇپلا قالماي ئىشتىن سىرتقى تەربىيە شەكلى بىلەن چوڭلارنىمۇ تەربىيلەشنى ئېلىپ بارغان. خەلقنى ئاقارتىش جەھەتتە ئاق ـ قارىنى پەرىق ئېتىش جەھەتتە بۇ، چوڭ رول ئوينىدى. بۇلۇپمۇ خوتەن، قەشقەر ۋە غولجا قاتارلىق جايلاردا باشلانغۇچ دەرىجىدە بولسىمۇ بىر زىيالىيلار تەبىقىسى يوقتىن بارلىققا كەلدى. خوتەندە مۇھەممەدنىياز ئەلەم ئاخۇنۇم، مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ۋە جىيەنى ئابدېكىرىم ھاجى بۇلاردىن ئىدى. خوتەندە بۇ مەكتەپ ئالتۇن مەدرىسە ئىچىدە (ھازىرقى ئاتالمىش خوتەن ۋىلايەتلىك سىياسى كېڭەشكە قاراشلىق سىياسى مەكتەپ ئورنىدا) پائالىيەت ئېلىپ بارغان. بۇ خىل يېڭىلىق ھەركەتلىرى دەسلەپتە ھۆكۈمەتنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلمىغان. چۈنكى ئۇ دەۋىردە گېلاۋخۇي (خىتايلار ئىچىدىكى ھاكىمىيەتكە قارشى قارا گۇرۇھ) شايكىلىرىنى ئېنىقلاش بىلەن ئاۋارە ئىدى. كىيىنچە بۇ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئارىسىدا تۈركچە ئاھاڭدىكى مارشلارنى ئوقۇش، ئەركىنلىك، باراۋەرلىكتىن سۆز قىلىدىغانلار كۈپىيىشكە باشلىدى. بۇ چاغدا يەرلىك مۇتەئەسسىپلەر بۇلۇپمۇ ھۆكۈمران سىنىپقا يۆلىنىپ جان باقىدىغان باي سودىگەرلەر ئۆز خوجايىنلىرىغا بۇ ئەھۋالنى «بىر ئىسيان ھازىرلىقى» دەپ مەلۇمات بېرىشكەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ خىل مەكتەپلەر ۋە تەشكىلاتلار پاچاقلىنىپ تاشلاندى. بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار مەجبۇرى شۆتاڭ (زوزۇڭتاڭنىڭ تەشەببۇسى بىلەن قۇرۇلغان خىتاي مەكتەپلىرى) مەكتەپلەرگە ئېلىندى. ئاقىۋەت، 1914 ـ يىلىدىن 1923 ـ يىلىغىچە تاتار ۋە تۈرك مۇئەللىملەر چېگرىدىن ھەيدەپ چىقىرىلدى. ئارقىدىنلا، 1924 ـ يىلى 14 ـ ئاۋغۇست كۈنى، مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللام سۈيقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلدى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ebook.org
www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بۇ خىل ئۇچىغا چىققان قانلىق باستۇرۇش خەلقنى ئەبەدىي نادانلىق ۋە جاھىللىقتا قالدۇرۇپ ئىدارە قىلىشتىن ئىبارەت خام خىيال ئىدى. ئەكسىچە ئويغىنىشقا باشلىغان خەلق ئىچىدە ھۆكۈمرانلارغا قارشى ئۆچمەنلىك تېخىمۇ ئۇلغايدى. جۈملىدىن خوتەندە بىر قىسىم مۇددەرىسلەر ۋە تالىپلار«قۇتۇلۇش يولى، قوراللىق ئىنقىلاب قىلىپ ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش» دېگەن ئىدىيىنى تارقاتماقتا ئىدى. مۇھەممەدنىياز ئەلەم ئاخۇنۇم، ئىسراپىل داموللام ۋە مۇھەممەد ئىمىن بۇغرالار ئەنە شۇلارنىڭ ئاساسلىق باشلامچىلىرىدىن ئىدى. مۇھەممەد نىياز ئەلەم ئاخۇنۇم 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى خوتەن خەلقىنىڭ ئەڭ چوڭ ئۆلىماسى بولۇپ، ئۇ مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ئەپەندى ۋە سابىت داموللاملار بىلەن بىرلىكتە خوتەندە مىللىي ئىنقىلاپ قىلىپ، مۇستەقىل ھۆكۈمەت قۇرغان ۋاقىتتا، شەھىدانە خوتەننىڭ ئىنقىلاب پېشۋالىرى بىردەك ھالدا مۇھەممەد نىياز ئەلەم ئاخۇنۇمنى خوتەن ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسلىكىگە سايلاپ، ئۇنىڭغا «مەلىك ھەزرەت» دېگەن قۇتلۇق ھۆكۈمدارلىق نامىنى بېرىشكەن ئىدى.

مۇھەممەدنىياز ئەلەم ئاخۇنۇم ھىجرىيە 1280 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى، مىلادىيە 1863 ـ يىلى 2 ـ نويابىر دۈشەنبە، ھازىرقى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ قاراقاش ناھىيىسىدە مەھمۇد مۇپتى ھاجىم ئاتلىق بىر ئۆلىمانىڭ ئىلىم ـ مەرىپەتلىك ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، كىچىكىدىن باشلاپلا دىنىي ئوقۇشقا كىرىشكەن. ئۇ ئەڭ ئاۋۋال دادىسىدا، ئاندىن كېيىن قاراقاش ۋە خوتەننىڭ ئەڭ داڭلىق ئۆلىمالىرىدا ئۈزلۈكسىز يۇقىرى ئۆرلەپ ئوقۇپ، 30 ياشقا كىرە ـ كىرمەيلا دىنىي ئىلىملەردە ھەر تەرەپتىن ئەتراپلىق يېتىشكەن ۋە شۇ زامانىنىڭ كاتتا ئۆلىمالىرىدىن بىرىگە ئايلانغان ئىدى. 1907 ـ يىلى رامىزان ئېيىدا قاراقاشتىكى ئەڭ قەدىمىي مەدرىسە بولغان ئويۋاغ مەدرىسىسىگە باش مۇدەررىس بولۇپ تەيىنلەنگەن. مەزكۇر مەدرىسىنى مۇھەممەد ئىمىن بۇغرانىڭ ئۇستازى «داموللا ھەزرەت» نىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى ئۇلۇغ ھەزرىتىم 1610 ـ يىللىرى ئىنشا قىلغان بولۇپ، كېيىنچە 1638 ـ يىلى تەختكە چىققان داڭلىق سۇلتان ئابدۇللاخان تەرىپىدىن قايتا كېڭەيتىپ ياسالغان. شۇندىن بۇيان بۇ مەدرىسە قاراقاشتىكى داڭلىق ئۆلىمالارنى يېتىشتۈرىدىغان ئەڭ ئالىي دىنىي بىلىم يۇرتىغا ئايلانغان. مۇھەممەدنىياز ئەلەم ئاخۇنۇم 1907 ـ يىلى مەزكۇر مەدرىسىنىڭ باش مۇدەررىسى بولۇپ تەيىنلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، شۇ يىلى قۇربان ھېيتتا پۈتۈن خوتەن ۋىلايىتىنىڭ باش قازىلىقىغا تەيىنلەنگەن.

1912 ـ يىلى باھاردا ئابدۇقادىر داموللام ئېتىل ـ ئۇرال ۋە قىرىم يېرىم ئارىلىدا جانلانغان يېڭىچە ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى تۇنجى قېتىم تارىم ۋادىسىغا ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن، خوتەندىمۇ تۇنجى يېڭىچە دىنىي مەكتەپ قۇرۇلغان. تولىمۇ ئەپسۇسكى، ياڭ زېڭشىن 1914 ـ يىلى ئەھمەد كامالنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، شۇ يىلى كۈزدە ئەڭ ئىشەنچىلىك تۇڭگان خادىمى ما فۇشىڭنى قەشقەرنى مەركەز قىلغان تارىم ۋادىسىغا مۇتلەق ھۆكۈمران قىلىپ تەيىنلەپ، ئۇنى «تىتەي» دەپ ئاتىغان. قەشقەر ۋە خوتەندىكى جاھالەت پىرلىرى دەرھال قۇۋ ما تىتەي بىلەن بىرلىشىپ يېڭىچە مائارىپ مەكتەپلىرى ۋە باشقا زامانىۋى كارخانىلارنى ۋەيران قىلىشقا ئۇرۇنغان. ئاقىۋەت، قەشقەر ۋە خوتەن ئۇيغۇرلىرى ئالدىنقى ئەسىرنىڭ تۇنجى

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

چارىكىدىلا مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە بىخۇتلىشىپ، دۆلەت قۇرۇشتىكى ئالتۇن پۇرسەت قولدىن كەتكەن. چۈنكى، كۈن چىقىشتا 1912 ـ يىلى مەنچىڭ خانلىقى تەۋەسىدىكى سەددىچىن سېپىلى ئىچىدە ياشاۋاتقان مانجۇ بولمىغان قەۋملەر «خىتاي» دېگەن نامنى مىللەت نامى قىلىپ تاللاپ، خىتايلىشىشنى تۈپ ئاساس قىلغان خىتاي مىللىي دۆلىتىنى قۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان، كۈن پېتىشتىكى ئوسمانىيلارنىڭ خارابىسىدە بولسا، ئەنۋەر پاشا، تالات پاشا ۋە مۇستاپا كامال پاشالارنىڭ يېتەكچىلىكىدە بىراقلا جانلانغان مىللىي ئىسلاھاتلار نەتىجىسىدە ئاناتولىيەدىكى «تۈرك» نامىدا يېڭى مىللەت بولۇپ ئۇيۇشقان قەۋملەر 1923 ـ يىلى 10 ـ ئايدا «تۈركىيە» نامىدىكى مىللىي دۆلىتىنى قۇرۇپ چىققان ئىدى. ھالبۇكى، يېڭى تۈرك مىللىتى ۋە يېڭى خىتاي مىللىتى شەكىللىنىپ، مىللىي دۆلىتىنى قۇرۇۋاتقان شۇ پەيتلەردە تارىم، يارىش، ئىدىقۇت ۋە ئىلىدىكى ئۇيغۇر خەلقى بىر مىللەت بولۇپ شەكىللىنەلمىگەن ئىدى. 1911 ـ يىلىدىن 1933 ـ يىلىغىچە بولغان 22 يىلدا ئۇيغۇرلارنىڭ زامانغا لايىق ھالدا ئوتتۇرىغا چىقىپ دۆلەت قۇرۇش ئارزۇسى ياڭ زېڭشىن، ما فۇشىڭ ۋە ما شاۋۋۇ قاتارلىق بىر نەچچە مانجۇ قالدۇقلىرى تەرىپىدىن بىتچىت قىلىنغان. ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى جاھالەت كۈچلىرى، ساتقۇنلار ۋە مىللىي مۇناپىقلار يۇقىرىقى ئۈچ ئەبلەخنى ئارقا تېرەك قىلىپ تۇرۇپ، ئۇيغۇر تارىخىدىكى ئەڭ قىممەتلىك چارەك ئەسىر ۋاقىتنى ئىسراپ قىلىۋەتكەن. خەلقىمىز شۇ چاغدا بىھۇدە ئۆتۈپ كەتكەن چارەك ئەسىرنىڭ بەدىلىنى ھېلىھەم ئاشۇرۇپ ئۆتىمەكتە.

مۇھەممەدنىياز ئەلەم ئاخۇنۇم 1920 ـ يىلى ئەۋجىگە چىققان يېڭىلىق ۋە كونىلىق تالاش تارتىشلىرىدا جەدىتچىلەر دەپ نام ئالغان ئىسلاھاتچىلار تەرەپتە تۇرغاچقا، خوتەنگە ۋالىي بولغان ما شاۋۋۇ تەرىپىدىن باش قازىلىقتىن ئېلىپ تاشلانغان. بىراق، ئۇ قاراقاشتىكى ئويۋاغ مەدرىسىدىكى نوپۇزىنى داۋاملىق ساقلاپ، 1922 ـ يىلى ياش مۇھەممەد ئىمىن بۇغرانى ئۆزىگە خەلپەتلىككە تەكلىپ قىلغان. ئۇ شۇندىن بۇيان «ھەزرىتىم» دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. بۇغرا ئەپەندى ئۆزىدىن 38 ياش چوڭ ئەلەم ئاخۇنۇمنى ئۆز ئاتىسىنىڭ ئورنىدا كۆرگەن. چۈنكى، نېمىلا دېگەن بىلەن بۇغرا ئەپەندىنىڭ ئەجداتلىرى 1860 ـ يىللاردىكى خوتەن ئىسلام خانلىقىنى قۇرغۇچىلار بولسا، ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ ئاتىسى بۇ خانلىقنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن بىرى ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، 1922 ـ يىلىدىن 1932 ـ يىلىغىچە ئون يىل بىللە مۇدەررىسلىك قىلغان ئا.تا. ـ با.لا دېمەتلىك بۇ ئىككى كىشى 1933 ـ يىلىغا كەلگەندە، 20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر تارىخىنىڭ ئەڭ شانلىق ۋە قۇتلۇق سەھىپىسىنى بىرلىكتە ئاچقان.

مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ئەپەندى 1932 ـ يىلى 22 ـ سېنتەبىر مەخپىي ھالدا «مىللىي ئىنقىلابىي كومىتېت» نى قۇرۇپ چىقىپ بىر ئاي ئىچىدىلا ھەربىي كۈچىنى خوتەندىكى دۈشمەننىڭ ھەربىي كۈچى بىلەن تەڭلەشتۈرەلىگەن. 1932 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ھەجدىن ئۇدۇل خوتەنگە يېتىپ كەلگەن سابىت داموللام 1933 ـ يىلى 5 ـ يانۋار كېچىسى، يەنى شۇ يىلى رامىزاننىڭ بېشىدا مەزكۇر مەخپىي تەشكىلاتقا ئەزا بولغان.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

گەرچە، مۇھەممەدنىياز ئەلەم ئاخۇنۇم شۇ چاغدا يالغۇز قاراقاشنىڭلا دىنىي پېشۋاسى بولۇپلا قالماستىن بەلكى، پۈتۈن خوتەننىڭ دىنىي پېشۋاسى بولسىمۇ، لېكىن شۇ چاغدىكى قەشقەر ۋالىيسى ما شاۋژۇ ئۇنى يوشۇرۇن نازارەت قىلىپ تۇرۇۋاتقان بولغاچقا، ئۇ پەقەت 1933 ـ يىلى 24 ـ يانۋار كېچىسى، يەنى مىللىي قوراللىق قوزغىلاڭدىن ئازراق بۇرۇن بۇ تەشكىلاتقا ئەزا بولغان. نەتىجىدە، ئىنقىلابچىلار شۇ يىلى 2 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى قاراقاشنى ئازات قىلىپ، كېيىنكى بىر ئاي ئىچىدىلا ھازىرقى تۇركىيەدەك كۆلەمدىكى جايلارنى ئۆز ھاكىمىيىتى ئاستىغا ئېلىپ، شۇ يىلى 5 ـ ئاپرېل يەكەندىن تاكى چاقىلىققىچە، ئاقسۇدىن كەشمىرگىچە بولغان جايلاردا خوتەن ئىسلام ھاكىمىيىتىنى قۇرۇپ چىققان. مۇھەممەد نىياز ئەلەم ئاخۇنۇم «مىلىك ھەزرەت»، مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ئەپەندى «ئەمىر ھەزرەت»، سابىت داموللام «شەيخۇلئىسلام» مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن. تولىمۇ ئەپسۇسكى، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ بېشىدىكى تۇنجى مىللىي جۇمھۇرىيەتنىڭ ئاساسى بولغان مەزكۇر مىللىي ھاكىمىيەتمۇ جۇمھۇرىيەتكە ئوخشاشلا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالىي دۆلەت مەنپەئەتىنىڭ قۇربانى قىلىۋېتىلگەن. ئۇيغۇرلارنىڭ ھېچقانداق چەتئەل ياردىمىگە تايانماي دۆلەت قۇرۇپ چىقىپ، مۇكەممەل تەرتىپ ئورناتقانلىقىدىن قاتتىق چۆچىگەن ستالىن ھاكىمىيىتى شەھدانە خوتەن خەلقىنى قايتىدىن باش كۆتۈرەلمەس قىلىۋېتىش ئۈچۈن، ما جوڭيىڭ باشچىلىقىدىكى تۇڭگان باندىتلارنى 1934 ـ يىلى يازدىن 1937 ـ يىلى كۈزگىچە ئۇچ يىلدىن كۆپرەك خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ شىللىسىغا مىندۈرۈپ قويغان.

1934 ـ يىلى 5 ـ ، 6 ـ ئايلاردىكى ئۇرۇشلاردا مەزكۇر باندىتلاردىن قاتتىق مەغلۇپ بولغان مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا كۆپ قىسىم مىللىي ئىنقىلابچىلار بىلەن بىرلىكتە شۇ يىلى 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا يۇرتىنى تەرك ئېتىپ كەشمىرگە چىقىپ كەتكەن. بىراق، مۇھەممەدنىياز ئەلەم ئاخۇنۇم بۇ چاغدا 70 ياشتىن ھالقىپ قالغاچقا، ھەم خوتەن خەلقىنىڭ بەھۇدە قىرىلىپ كېتىشىنى خالىمىغاچقا، سەپداشلىرىنىڭ بىللە ھىجرەت قىلىش تەكلىپىنى رەت قىلىپ، ما خۇسەن باشلىق تۇڭگان باندىتلارنى قارشى ئېلىشقا چىققان. ما خۇسەنمۇ ئۇنىڭ نوپۇزىنى ياخشى بىلگەچكە، ئۇنىڭغا پۈتۈن تۇڭگانلار نامىدىن كاپالەت بېرىپ، خەلقنى ئەزمەسلىككە ۋەدە بەرگەن. ئۇلار دەسلەپتە بىر مەزگىل ئەلەم ئاخۇنۇمنى خوتەنگە ھۆكۈمران قىلىپ تىكلەپ، ئاساسىنى پۈختىلۇالغاندىن كېيىن، ئۇنى قورچاق ھۆكۈمرانغا ئايلاندۇرۇپ قويغان. ما خۇسەننىڭ خوتەندىكى ئۇچ يىللىق ۋەھشىيانە ھۆكۈمرانلىقى ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ ئۆمرىنى ئاخىرىغا يەتكۈزگەن. 1937 ـ يىلى كۈزدە قايتىدىن ئۇيغۇرلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەن ماخۇسەن كۈچلىرى سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى تەرىپىدىن يوقىتىلغاندىن كېيىن، خوتەن تەۋەسىمۇ جاللات شېك شىسەينىڭ قولىغا ئۆتكەن. دۇشمەننىڭ ئۆزىدىن يەنە بىر قېتىم پايدىلىنىپ كېتىشىدىن ئەنسىرىگەن 74 ياشلىق مىلىك ھەزرەت 1937 ـ يىلى 10 ـ ئايدا سانجۇ يولى ئارقىلىق كەشمىرگە ھىجرەت قىلىپ، شۇ يىلى 11 ـ ئايدا مەككىگە جاپادا كەشمىرگە يېتىپ بارغان. بىراق، بۇ يەردىمۇ ستالىننىڭ پايلاقچىلىرىغا دۇچ كەلگەن ۋە بۇ يەرنىڭ سوغۇق ھاۋاسىغا كۆنەلمىگەن مىلىك ھەزرەت 1938 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ ئاخىرىلىرى كەشمىردىن سەئۇدى ئەرەبىستانىغا قاراپ يولغا چىقىپ، شۇ يىلى فېۋرالنىڭ ئوتتۇرىلىرى ھەج پەرزىنى ئادا قىلىپ، ئەرەبىستاندىكى مەدىنە

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.edebiyat.com
www.uyghurktap.com

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مۇنەۋۋەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان. تولىمۇ ئەپسۇسكى، تېخى مەدەنىگە يەرلەشكىنگە بىر يىلمۇ توشمىغان مېلىك ھەزرەت 1939 ـ يىلى تۇيۇقسىز ۋاپات بولۇپ، مەدەنىدىكى «بەقى بوستانلىقى» ناملىق مەشھۇر مازارغا دەپنە قىلىنغان.

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ مەككە مۇكەررەمە شەھىردە تۇرۇشلۇق ئالىم مۇھەممەد قاسىم ھاجىم مۇھەممەد نىياز ئەلەم ئاخۇنۇم توغرىلىق مۇنداق دېگەن :« بۇ كىشى خوتەن خەلقىنىڭ كاتتا ئۆلىماسى ئىكەن، مۇھەممەت ئەمىن بۇغرا خوتەندە ئىنقىلاپ قىلغاندا، سابىت داموللاملار بىرلىشىپ بۇ كىشىنى خوتەن ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى قىلىپ سايلىغان، ھەمدە بۇ كىشى " مەلىك ھەزرەت" دېگەن ئۇنۋانغا ئېرىشكەن ئىكەن. كېيىنچە ئىنقىلاب مەغلۇب بولۇپ، خوتەن ئىسلام ھۆكۈمىتى تۇنگانلارنىڭ قولىدا يېقىلغاندىن كېيىن، 1934 ـ يىلى 8 ـ ئايدا خوتەن ئىنقىلابچىلىرى ھىندىستانغا ھىجرەت قىلىشقا مەجبۇر بولۇپ قالىدۇ. لېكىن مۇھەممەد نىياز ئەلەم ئاخۇنۇم دوستى ئابدۇلجىلىل داموللام بىلەن ئانا ۋەتەندە قېلىپ بېشىغا كېلىدىغانلارنى كۈتۈش قارارىغا كېلىدۇ ۋە ھىجرەت قىلىش پىكرىگە كۆنمەيدۇ. تۇنگانلار تۆت يىلغىچە مۇھەممەد نىياز ئەلەم ئاخۇنۇمغا ئۇلار چېقىلمىغان. پەقەت 1937 ـ يىلى كۈزدە شىڭشىسەي ھاكىمىيىتى تۇنگانلارنى قوغلاپ چىقىرىپ خوتەننى بويسۇندۇرغاندا، خوتەندىكى ئىسلام ھاكىمىيىتى ۋە مەھكىمە شەرئىيە ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدۇ ۋە دىنىي ئالىملار، ۋەتەنپەرۋەر كىشىلەر تەقىبلىنىشكە باشلايدۇ. شۇ سەۋەبتىن مۇھەممەد نىياز ئەلەم ئاخۇنۇم كەشمىرگە ھىجرەت قىلىپ كېتىدۇ. دوستى ئابدۇلجىلىل ھاجىم خوتەندە قېلىپ قالىدۇ ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي تۇرمىگە تاشلىنىپ، تۇرمىدە ھاياتى تۈگەيدۇ». مۇھەممەد نىياز ئەلەم ئاخۇنۇم 1938 ـ يىلى كەشمىردىن ئايرىلىپ مەك جاپادا سەئۇدى ئەرەبىستانىغا يېتىپ كېلىپ، مەدىنە مۇنەۋۋەرە شەھىردە تۇرۇشقا باشلايدۇ. 1939 ـ يىلى مەدىنە مۇنەۋۋەرە شەھىردە ۋاپات بولۇپ، پەيغەمبەر مەسجىدىنىڭ يېنىدىكى <بەقىي> قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنىدۇ».

مەلىك ھەزرەت ۋاپات بولغاندا كابۇلدا تۇرۇۋاتقان مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ئەپەندى ئۆز ئاتىسىدەك كۆرىدىغان بۇ پېشقەدەم كۇرەشچى سەپدىشىنىڭ ۋاپاتىدىن تولىمۇ قايغۇرۇپ، ئۇنىڭغا مەخسۇس ئاتاپ مەرسىيىلەرنى يازغان. بىراق، ئۇنىڭ قەبرىسىنى يوقلاش پۇرستى پەقەت 1950 ـ يىلغا كەلگەندىلا ئاندىن نېسىپ بولغان. تارىخ چاقى 1965 ـ يىلى 14 ـ ئىيۇنغا كەلگەندە، مەلىك ھەزرەتنىڭ سەپدىشى مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ئەپەندى ئەنقەرەدە ۋاپات بولغان.

ئالدىنقى ئەسىردىكى ئۇيغۇر تارىخىدا شانلىق سەھىپە ياراتقان بۇ ئىككى گىگانت ئەزىمەتنىڭ بىرىنىڭ قەبرىسى مەدىنىدىكى بۇيۇك پەيغەمبەر مەسچىتىنىڭ يېنىدىكى مىليونلىغان نامسىز قەبرىلەر ئارىسىدا ئۇن ـ تىنسىز يوقالغان بولسا، يەنە بىرىنىڭ قەبرىسى ئەنقەرەدە توپا بېسىپ ياتماقتا. مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ سەركىلىرىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقى لازىم. ھەجگە بارغاندا چوقۇم مېلىك ھەزرەتنىڭ قەبرىسىنى ئىزدەپ تېپىپ يوقلىشى لازىم. ناۋادا يۇقىرىقى ئەزىمەتلەرنىڭ قەبرىلىرى بىز ھايات تۇرۇپ توپا بېسىپ قالسا ياكى ئۇن ـ تىنسىز غايىپ بولسا، ئۇنداقتا پات ئارىدا بىزنىڭ قۇيرۇقىمىزنىمۇ قۇم بېسىپ، نام ـ نىشانسىز يوقىلىمىز. ئۆزىنىڭ مىللىي سەركىلىرىنى ئۇنتۇپ قالغانلارنى تارىخمۇ، كەلگۈسى ئەۋلادلارمۇ ئۇنتۇپ قالىدۇ ۋە شاللاپ تاشلايدۇ.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.edebiyat.com
www.uyghurktap.com